

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІГІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ Т.Г.ШЕВЧЕНКА

Кафедра слов'янської філології

ЗАТВЕРДЖЕНО
на засіданні кафедри
слов'янської філології
протокол № 1
від 30.08.2006

**ПОРІВНЯЛЬНА ГРАМАТИКА
УКРАЇНСЬКОЇ ТА РОСІЙСЬКОЇ МОВ**

Методичний посібник
для студентів факультету початкового навчання

Чернігів
2006

УДК 81
ББК 81.2 УКР-5

М 22   Мамчич О. Б. Порівняльна граматики української та російської мов : Методичний посібник для студентів факультету початкового навчання. – Чернігів: ЧДПУ, 2006. – 48 с.

Порівняльна граматики
української та російської мов
(Програма, плани практичних занять)
Методичний посібник для студентів
факультету початкового навчання

Рецензенти: Градобик М. С., канд. філологічних наук, професор
Сеніна В. К., канд. педагогічних наук, доцент

Поглиблене вивчення української та російської мов у порівняльному аспекті є важливою умовою формування мовної особистості майбутнього педагога початкової школи, засобом підвищення рівня його лінгвістичної та інтелектуальної культури.

Для студентів і викладачів педагогічних ВНЗ.

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Порівняльна граматики - це наукова дисципліна, що розглядає в порівняльному плані граматичну будову тих чи інших мов або діалектів однієї мови.

Граматична будова певної мови може зіставлятися з граматичною будовою не однієї, а кількох мов. Так, наприклад, морфологія й синтаксис української мови можуть бути зіставлені з граматичною будовою російської, білоруської мов тощо.

Завдання курсу полягає в тому, що в одних випадках метою є виявлення спільних рис у граматичній будові порівнюваних мов, в інших - показ диференційних ознак, якими морфологія й синтаксис однієї мови відрізняються від морфології й синтаксису інших мов.

Порівняльна граматики української та російської мов - одна з важливих лінгвістичних дисциплін, що вивчають студенти факультету початкового навчання.

Об'єктом курсу є порівняльне вивчення у певній, внутрішньо зумовленій системі фонетичних і граматичних явищ двох близькоспоріднених мов - української та російської. У порівняльному плані розглядаються також їх словниковий склад, графіка й орфографія.

У курсі порівняльної граматики української та російської мов не тільки констатується наявність спільних і специфічних рис, властивих цим мовам, а й розкривається історія утворення спільностей і відмінностей. А довести це неможливо, якщо не звернутися до давньоруської мови, не розглянути процес формування і розвиток мов східнослов'янських народностей і націй, не зіставити фонетичну систему і граматичну будову української і російської мов з мовними фактами інших слов'янських мов, насамперед білоруської, а у разі потреби - і мов неслов'янських, що належать до індоєвропейської сім'ї.

Курс порівняльної граматики української і російської мов у системі підготовки вчителів початкових класів має велике теоретичне і практичне значення.

Теоретичне значення курсу полягає в тому, що порівняльно-історичний аналіз мовних явищ дає можливість глибоко усвідомити і зрозуміти фонетичну систему і граматичну будову як української, так і російської мов, розширює лінгвістичний діапазон студента, навчає науково коментувати мовний матеріал.

Практичне значення курсу полягає в тому, що він сприяє підготовці висококваліфікованих вчителів початкових класів для шкіл України, в яких учні паралельно вивчають як рідну українську, так і російську мову.

Вивчаючи цей курс, майбутні вчителі озброюються лінгвістичними фактами, набувають міцних знань, усвідомлюють спільні й відмінні риси у фонетичній системі, граматичній будові, словниковому складі, графіці й орфографії української та російської мов. Учитель початкової школи зможе організувати раціональне вивчення програмного матеріалу, прищепити учням міцні знання та практичні навички тільки тоді, коли він сам глибоко зрозуміє спільне й відмінне в українській та російських мовах і зможе пояснити історію виникнення цих спільностей і відмінностей. Звідси і **актуальність** курсу.

Дидактична мета курсу

„Порівняльна граматики української та російської мов”:

- 1) довести спорідненість української та російської мов, спільну історичну основу і сучасні зв'язки, підкреслити відмінність кожної з мов;
- 2) сприяти виробленню навичок та умінь вільного переходу з однієї мови на іншу при спілкуванні, проте навчити розмежовувати ці мови, дотримуватися норм кожної мови;
- 3) навчити послідовно аналізувати мовні факти, уникаючи негативної інтерференції;
- 4) розширити знання студентів з української та російської мов;
- 5) сприяти розвитку мовної та мовленнєвої культури студентів.

Кількість годин

лекцій - 16 годин (8)

практичних	-	42 години (7)
контрольні роботи	-	30 годин (10)
атестація	-	6 годин (2)
залік	-	18 годин (6)
Загальна кількість	-	112 годин

ПРОГРАМА

курсу „Порівняльна граматики української та російської мов”

В с т у п

Порівняльна граматики як наукова дисципліна. Предмет, зміст і обсяг курсу порівняльної граматики української та російської мов. Завдання, теоретичне і практичне значення цього курсу.

Виникнення і розвиток порівняльно-історичного слов'янського мовознавства.

О.Х.Востоков - основоположник порівняльно-історичного слов'янського мовознавства. Роль І.І.Срезневського, М.О.Максимовича, Ф.І.Буслаєва, О.О.Потебні, П.Ф.Фортунатова, І.О.Бодуена де Куртене, А.Ю.Кримського, Ф.Міклошича, А.Шлейхера, А.Лескіна, В.Вондрака, А.Майє, К.Станга, М.Фасмера та інших дослідників у вивченні проблем мовознавчої славістики. Розвиток радянського порівняльно-історичного слов'янського мовознавства (праці Л.А.Булаховського, О.М.Селищева, Ф.П.Філіна, Т.С.Кузнєцова, О.С.Мельничука, О.М.Трубачова, І.І.Ковалика, В.М.Русанівського та ін.).

Генетична і типологічна спорідненість східнослов'янських мов і загальна характеристика їх розвитку.

Взаємозв'язки і взаємозбагачення української і російської мов.

Лексика і фразеологія

Слово як структурна одиниця мови. Однозначні і багатозначні слова у східнослов'янських мовах. Пряме і переносне значення у багатозначних словах. Щляхи виникнення переносних значень слів в українській і російській мовах.

Порівняльна характеристика лексики української і російської мов за походженням: а) спільнослов'янська лексика, її характеристика з семантичного й граматичного погляду, словотворчої структури і сфери вживання; б) спільна східнослов'янська лексика в українській і російській мовах; в) власне українська і власне російська лексика, що з'явилась у період формування відповідних мов; г) старослов'янізми в українській і російській мовах, їх питома вага у цих мовах; д) безпосередні або посередні іншомовні лексичні запозичення в українській і російській мовах; лексичні запозичення в українську мову з російської і навпаки; е) інтернаціоналізми, їх світове значення.

Поділ лексики української і російської мов за сферами вживання, функціонально-стилістичними та емоційно-експресивними характеристиками.

Порівняльний огляд фразеологічного складу української і російської мов. Спільні ознаки у складі і функціонуванні фразеологізмів української і російської мов. Відмінні фразеологічні одиниці як вияв національної специфіки російської та української мов. Взаємозбагачення української і російської мов у сфері фразеології.

Фонетика

Загальні відомості про фонетичну систему української і російської мов. Формування системи вокалізму і консонантизму української і російської мов на давньоруській основі. Голосні і приголосні фонemi української та російської мов, їх звукова реалізація.

1. Порівняльний фонологічний і фонетичний аналіз українського і російського вокалізму. Артикуляція голосних у наголошених і ненаголошених складах на початку і в кінці слів.

2. Порівняльний фонологічний і фонетичний аналіз українського і російського консонантизму. Спільні і відмінні риси у складі приголосних фонем за місцем і способом їх творення, за участю голосу і шуму, за твердістю і м'якістю.

3. Порівняльний огляд (з історичними поясненнями) найголовніших фонетичних явищ української і російської мов у системі голосних:

а) зміна початкового *e* на *o*, початкових ***ort**, ***olt**, виникнення першого повноголосся, що виділяє східнослов'янські мови в окрему групу в сім'ї слов'янських мов;

б) послідовне співвідношення в українській і російській мовах голосних **i - o** (дід - дед, зміна - смена, літо - лето) внаслідок розвитку давньоруського **ь**;

в) чергування етимологічних **o**, **e** з **i** в нових закритих складах в українській мові і відсутність цього явища в російській і білоруській мовах;

г) особливості лабіалізації **e** в українській і російській мовах: зміна **e** на **o** після шиплячих та **j** незалежно від наголосу перед споконвічним твердим приголосним в українській мові, після приголосних первинного та вторинного пом'якшення перед твердим приголосним та в кінці слова під наголосом у російській (укр. чотири - рос. четыре; укр. його - йому; рос. село - села, сестра - сестры);

д) артикуляційні особливості українського звука **и**, що виникає у результаті збігу етимологічних **ы** та **i**. Голосні **ы**, **и** в російській та **ы**, **i** в білоруській мовах (укр. син, сила; рос. сын, сила; білорус. сын, сіла);

е) наявність приставного **i** перед сонорним, після якого занепав зредукований **ь**, **ь** в українській і в білоруській мовах (укр. імла, іржа; білор. імгла, іржа) і відсутність його в російській літературній мові;

є) втрата давньоруського початкового ненаголошеного **i** в українській і в білоруській мовах, збереження його в російській мові (наприклад: укр. грати, голка; білор. граць, голка; рос. играть, иголка);

ж) відбиття в сучасній українській та російських мовах давньоруських зредукованих **ы**, **i**, що виникли з напружених **ь** і **ь** (укр. мию, рию, шия; рос. мою, рою, шея);

з) звукосполучення *ри, ли* на місці давніх сполук, плавний зредукований між приголосними в українській мові та *ро, до, ле, ре* як їх відповідники в російській.

4. Порівняльний огляд (з історичними поясненнями) найголовніших фонетичних явищ української і російської мов у системі приголосних:

а) характер приголосних перед *е* та давньоруським *і* в сучасних східнослов'янських мовах: ствердіння їх в українській, збереження пом'якшення в російській і білоруській мовах;

б) наслідки палаталізації задньоязикових приголосних: збереження наслідків першого перехідного пом'якшення в усіх східнослов'янських мовах; втрата російською мовою наслідків палаталізації *г, к, х* (збереження наслідків другої палаталізації в українській мові у відповідних відмінкових формах іменників); непослідовний прояв так званого третього пом'якшення *г, к, х* в усіх східнослов'янських мовах;

в) доля приголосного *л* після колишніх *ѣ, ѵ* перед наступним приголосним та у формах колишніх дієприкметників минулого часу чоловічого роду: зміна *л* на *в* в українській і білоруській мовах (укр. вовк, жовтий, ходив; білор. воўк, жоўты, хадзіў) і збереження етимологічного *л* в російській мові: волк, желтый, ходил);

г) порівняльна характеристика змін дзвінких приголосних у кінці слів; втрата дзвінкості в російській і білоруській мовах і збереження її в українській мові;

д) характер асиміляції приголосних за дзвінкістю - глухістю, за твердістю - м'якістю, місцем і способом творення у сучасних східнослов'янських мовах. Відображення дисимілятивних процесів, спрощення приголосних в українській і російській мовах внаслідок занепаду зредукованих;

е) наслідки асиміляції *ј* попередніми м'якими приголосними після занепаду зредукованих в українській і білоруській мовах (укр. весілля,

плаття; білор. вяселле, плацца); збереження і відсутність подовження м'яких приголосних у російській мові (крім говірок);

є) характеристика губних і шиплячих приголосних, **ц** та **р** у східнослов'янських мовах: неоднаковий ступінь ствердіння губних і шиплячих, збереження в українській мові м'якості приголосного **ц**, в російській - приголосного **р**, послідовне ствердіння **з** у білоруській мові і лише в певних позиціях - в українській (у кінці слів і складів);

ж) розвиток протетичних приголосних **в** і **з** в українській і білоруській мовах (укр. вузол, вузький, вівса, вівця, горіх, гарбуз; білор. вобраз, воспа, вугаль, вузел, гарбуз, гарех, гастрыць), обмежений вияв протетичного **в** у російській мові (восьмь, вотчина, вохра).

5. Характеристика основних акцентуаційних закономірностей східнослов'янських мов. Спільне і відмінне в акцентуації української і російської мов.

6. Характеристика основних орфоепічних особливостей російської і української мов.

МОРФЕМІКА І СЛОВОТВІР

Будова слова в російській і українській мовах. Продуктивні, мало продуктивні і непродуктивні афікси в українській і російській мовах. Регулярні і нерегулярні афікси.

Порівняльна характеристика способів словотворення в українській і російській мовах: морфологічний, морфолого-синтаксичний, лексико-семантичний засоби словотворення.

Грамматика

Морфологія

Основні риси морфологічної будови української та російської мов. Спільність засобів вираження граматичних значень як наслідок походження цих мов з одного джерела - давньоруської мови.

1. Іменник.

Категорія роду. Однакові за значенням, але різні за родом іменники в українській і російській мовах.

Категорія числа. Іменники, що вживаються у формах однини, або тільки в множині в українській і російській мовах. Залишки форм зниклої двоїни в цих мовах.

Історичні принципи поділу іменників на відміни в українській і російській мовах. Порівняльна характеристика відмінкових значень іменників першої, другої і третьої відмін в однині і множині в порівнюваних мовах (з історичними поясненнями), паралельні закінчення родового, давального і місцевого відмінків однини іменників другої відміни чоловічого роду в українській мові та родового і місцевого відмінків однини в російській. Функціонування кличної форми в українській мові.

Порівняльний огляд основних засобів словотворення іменників.

2. Займенник.

Порівняльна характеристика форм родового, давального, знахідного відмінків особових і зворотного займенників в історичному аспекті. Вказівні, присвійні й означальні займенники в українській і російській мовах, їх відмінкові форми (з історичним поясненням). Питальні займенники *хто, що* (рос. *кто, что*).

3. Прикметник.

Специфіка функціонування членних і нечленних прикметників в українській і російській мовах, їх морфологічні ознаки і синтаксичні функції. Порівняльна характеристика відмінкових форм прикметників (з історичним коментуванням). Порівняльний аналіз творення форм вищого й найвищого ступенів прикметників. Специфіка форми компаратива в російській мові.

4. Числівник.

Порівняльна характеристика сучасної структури та форм числівників; залишки колишніх родових форм числівників у східнослов'янських мовах (укр. чотири; рос. четыре; білор. чатыры; укр. дванадцять, рос. двенадцать,

білор. дванацятьта ін.). Історичний коментар до відмінювання числівників *два, три, чотири* та числівників *п'ять, шість* і ін.; вплив відмінкових форм числівників *два, три, чотири* на утворення деяких сучасних відмінкових форм інших числівників. Порівняльно-історичне коментування структури і словозміни складних числівників української і російської мов.

5. Дієслово.

Порівняльна характеристика (з історичним коментуванням) особових форм дієслів теперішнього часу. Форми теперішнього часу дієслів, що належали в минулому до атематичного класу.

Творення форм майбутнього часу в українській і російській мовах; форми дієслів минулого і давноминулого в українській мові в порівнянні з російською (з історичним поясненням).

Форми наказового і умовного способів в українській і російській мовах (в історичному аспекті).

Інфінітив в українській і російській мовах.

Огляд способів дієслівного словотворення в українській і російській мовах.

Дієприкметник як атрибутивна форма дієслова. Творення активних і пасивних дієприкметників теперішнього і минулого часів в українській і російській мовах (з історичним коментуванням). Різний ступінь продуктивності активних дієприкметників теперішнього часу в сучасних східнослов'янських мовах; обмежене вживання форм на *-чий* в українській мові, ширше вживання форм на *-чы* в білоруській мові, продуктивне утворення цих форм за допомогою суфіксів старослов'янського походження *-уц-(-юц-), -ац-(-яц-)* в російській мові.

Активні дієприкметники минулого часу в українській і російській мовах.

Пасивні дієприкметники теперішнього і минулого часу в сучасних східнослов'янських мовах. Специфіка вживання віддієслівних форм на *-но, -то* в українській мові.

Дієприслівник. Порівняльна характеристика становлення дієприслівників недоконаного і доконаного виду в українській і російській мовах.

6. Прислівник.

Походження і морфологічна будова сучасних прислівників української і російської мов у порівняльному аспекті. Ступені порівняння прислівників у цих мовах.

7. Прийменник.

Походження і морфологічна будова прийменників в українській і російській мовах. Первинні прості і складні прийменники. Вторинні відіменні, віддієслівні та відприслівникові прийменники. Спільність синтаксичних функцій більшості прийменників у східнослов'янських мовах. Синтаксична специфіка окремих прийменників української і російської мов.

8. Сполучник.

Морфологічна будова сполучників української і російської мов. Специфіка окремих сполучників у сучасних східнослов'янських мовах.

9. Частки.

Морфологічна будова, походження та розряди часток в українській та російській мовах. Порівняльна характеристика словотворчих, формотворчих і модальних часток.

10. Вигуки.

Первинні і вторинні вигуки, спільні і специфічні. Походження вторинних вигуків в українській і російській мовах.

Синтаксис

Генетична спільність синтаксичної будови української і російської мов.

Словосполучення. Спільні і відмінні риси в його структурі в українській і російській мовах. Огляд особливостей керування дієслів і інших частин мови, вживання безприйменникових і прийменникових конструкцій: укр. дякувати (кому?) - рос. благодарить (кого?); укр. дванадцятого року, при

наявності паралельної конструкції - у дванадцятому році; в двенадцатом году і т.п.

Просте речення. Спільне і відмінне у вираженні підмета і присудка. Спільне і відмінне у вираженні другорядних членів речення - додатка, означення, обставини.

Дієприкметникові та дієприслівникові звороти в українській і російській мовах. Особливості їх вживання. Конструкції в українській мові, що відповідають дієприкметниковим зворотам у російській. Безособові речення з дієслівними формами на **-но**, **-то** в українській мові, їх синтаксичні відповідники в російській.

Складне речення. Спільне і відмінне в будові складносурядного речення в українській і російській мовах. Особливості у структурі складнопідрядних речень з підрядними означальними, з'ясувальними та обставинними частинами.

П Л А Н И

практичних занять курсу „Порівняльна граматики української та російської мов”

Заняття № 1

Тема: Вступ до спецкурсу. типологічна та генетична спорідненість східнослов'янських мов і загальна характеристика їх розвитку.

Питання:

1. Розвиток порівняльно-історичного слов'янського мовознавства.
2. Типологічна і генетична спорідненість східнослов'янських мов, загальна характеристика їх розвитку.
3. Періоди розвитку східнослов'янських мов та їх характеристика.

Домашнє завдання: Прочитати уривок зі „Слова о полку Ігоревім”; його переклади російською та українською мовами. Порівняти лексику. Проаналізувати, як змінилося написання, вимова, семантика слів на відміну від давньоруської мови. Виписати слова (у вигляді таблиці).

Обладнання: 1. Тексти.

2. Словники:

а) Макс Фасмер. Этимологический словарь русского языка: Т. 1-4. М.: 1984.

б) Сікорська З.С. Українсько-російський словотворчий словник. - К.: 1985.

Заняття № 2

Тема: Лексика як один із структурних елементів мови. Порівняльний огляд лексики української та російської мов.

Питання:

1. Спільнослов'янська лексика в українській і російській мовах.
2. Спільна східнослов'янська лексика в українській і російській мовах.
3. Слова, наявні лише в російській або українській мові.
4. Старослов'янізми в українській і російській мовах.
5. Лексичні запозичення в українській і російській мовах.
6. Лексичні засвоєння в українській мові з мови російської і навпаки.
7. Порівняльний огляд фразеологічного складу української і російської мов.

Домашнє завдання: Порівняти назви місяців в українській та російській мовах. Користуючись етимологічним словником, визначити поняття, з якими пов'язані ці назви. Виписати назви, звертаючи увагу на орфографічні, словотворчі, семантичні особливості назв місяців.

Обладнання: 1. В.Скуратівський. Місяцелік. К.: 1992.

2. Макс Фасмер. Этимологический словарь русского языка: Т. 1-4. М.: 1984.

Заняття № 3

Тема: Графіка сучасних східнослов'янських мов.

Орфографія східнослов'янських мов.

Питання:

1. Порівняльний огляд графічної системи східнослов'янських мов.
2. Порівняльний огляд орфографічної системи східнослов'янських мов.
3. Принципи української та російської орфографії.

Домашнє завдання:

1. Аналізуючи український та російський алфавіт, визначити та пояснити звукові позначки літер;
2. Записати в алфавітному порядку прізвища українською мовою (вживання **ьо, йо**);
3. Дібрати текст, виписати (у вигляді таблиці) слова:
  - а) які мають однакову кількість букв та звуків;
  - б) в яких кількість букв та звуків не збігається.

Пояснити приклади.

Обладнання: 1. Тексти.

2. Словники.

Заняття № 4

Тема: Фонетика. Порівняльна характеристика фонетичних явищ української та російської мов.

Питання:

1. Класифікація голосних фонем.
2. Класифікація приголосних фонем.
3. Порівняльна характеристика змін приголосних фонем:
  - а) за голосом у кінці слова;
  - б) асиміляція;
  - в) дисиміляція;
  - г) спрощення;
  - д) якість приголосних губних, шиплячих, *ц, р*;
  - е) палаталізація.
4. Принцип поділу слів на склади у східнослов'янських мовах.

5. Наголос слів у східнослов'янських мовах.

Домашнє завдання:

1. У тексті (самостійно) визначити фонетичні, фонологічні, орфоепічні особливості; слова (у вигляді таблиці) проаналізувати за типами складів та наголосів.

2. Зробити переклад тексту, визначити характер:

- а) голосних фонем;
- б) приголосних фонем;
- в) фонетичних явищ (аналіз).

Обладнання: 1. Тексти.

2. Словники (українсько-російський, російсько-український).

Заняття № 5

Тема: Морфеміка. Словотворення. Порівняльний огляд способів словотворення у східнослов'янських мовах.

Питання:

- 1. Морфемний склад слова в українській та російській мовах. Типи морфем: а) корінь; б) префікс; в) суфікс; г) флексія.
- 2. Морфемі словотворчі та формотворчі.
- 3. Основа та її типи. Аналіз способів словотворення в українській та російській мовах.

Домашнє завдання:

1. Дібрати текст, зробити переклад, знайти слова та (у вигляді таблиці) визначити їх морфемний склад, способи словотворення.

2. Знайти однокореневі слова, визначити семантику; визначити їх основу; проаналізувати способи словотворення в українській та російській мовах.

Обладнання: 1. Тексти.

2. Сікорська З.С. Українсько-російський словотворчий словник. - К.: 1985.

Заняття № 6

Тема: Граматика. Морфологія. Порівняльний огляд морфологічної системи східнослов'янських мов.

Питання:

1. Система самостійних і службових частин мови в українській та російській граматиці.
2. Іменник: а) категорія роду; б) відміни; в) категорія числа; г) категорія відмінка; д) творення.
3. Займенник: а) групи за значенням; б) відмінювання.
4. Прикметник: а) творення; б) нечленні прикметники; в) членні прикметники; г) ступені порівняння.
5. Числівник: а) групи за значенням та складом; б) творення; в) відмінювання різних типів числівників.

Домашнє завдання: У тексті, визначеному самостійно, зробивши переклад, проаналізувати слова за ознаками їх як частин мови. У вигляді таблиці схарактеризувати граматичні ознаки, особливості вживання, семантику.

Обладнання: 1. Тексти.

2. Російсько-український словник (Д.І.Ганич, І.С.Олійник). - К.: 1975.
3. Українсько-російський словник. - К.: 1976.

Заняття № 7

Тема: Граматика. Морфологія (продовження). Порівняльний огляд морфологічної системи східнослов'янських мов.

Питання:

1. Система самостійних та службових частин мови в українській та російській граматиці.
2. Дієслово: а) час дієслова; б) спосіб дієслова; в) інфінітив; г) творення дієслів; д) дієвідмінювання; е) дієприкметник та дієприслівник як особливі форми дієслова.

3. Прислівник. Різні за походженням групи прислівників у сучасних українській та російській мовах. Морфологічна будова їх.
4. Службові частини мови в українській та російській граматиках:
  - а) прийменник; б) сполучник; частка. Вигуки.

Домашнє завдання:

1. Перекласти текст, визначити, які синтаксичні конструкції властиві українській мові при вживанні дієприкметникових зворотів (на відміну від російської мови).
2. Визначити у тексті вживання прийменників **за, с, до, у, в**. При перекладі звернути увагу на характер слів, їх відмінків.
3. У тексті проаналізувати дієслова (у вигляді таблиці).

Обладнання: 1. Тексти.

2. Словники.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ЗАЛІКОВОЇ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ

1. Перекласти лексичні одиниці українською.
2. Ввести їх до тексту (індивідуально орієнтовні моделі).
3. Визначити особливості кожної з одиниць, зіставивши їх (у вигляді таблиці).
4. Описати особливості кожної одиниці.
5. Скласти список використаних джерел.

ТЕКСТИ ЗАЛІКОВОЇ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ

№ 1

1. Фразеологизмы.

Взяться за ум; поставить на ноги; одержать победу; выучить назубок; не видно ни зги; водить за нос; работать не покладая рук; ни в тын ни в ворота.

2. Антонимы.

Активный, бедность, белеть, верность, вместе, геройство, гуманный, пламя.

3. Омонимы.

Носок, побудить, белый, бой, вязать, шить.

4. Синонимы.

Ласковый, быстрый, казаться, листать.

5. Значение слов.

Подлинный, стая.

6. Заимствования.

Аргумент, плюрализм.

7. Архаизмы (этимология).

Глас, врата.

№ 2

1. Фразеологизмы.

Жить бок о бок; раскинуть умом; нести околесицу; белены объелся; с распростертыми объятиями; подливать масла в огонь; два сапога пара; третий лишний.

2. Антонимы.

Достоинство, жара, разный, разъединять, пустой, архаизм, бездарный, лед.

3. Омонимы.

Глава, грести, перенести, вид, гладить, свет.

4. Синонимы.

Безмолвно, мука, верный, радовать.

5. Значение слов.

Победа, добрый.

6. Заимствования.

Коллективно, оптимальный.

7. Архаизмы (этимология).

Хлад, очи.

№ 3

1. Фразеологизмы.

Пуд соли съесть; толочь воду в ступе; кривить душой; вкладывать душу;
бить баклуши; хвататься за соломинку; ни в зуб ногой; ни дать ни взять.

2. Антонимы.

Беспорядок, вдали, выиграть, голодный, густой, дружба, жесткий, стихи.

3. Омонимы.

Перевод, следствие, чинить, тепло, крошка, коса.

4. Синонимы.

Аккуратный, колебать, напрасно, гласно.

5. Значение слов.

Семья, убедить.

6. Заимствования.

Классифицировать, привилегия.

7. Архаизмы (этимология).

Перст, лекарь.

№ 4

1. Фразеологизмы.

Диву даваться; песенка спета; один как перст; сидит в печенках; раскрывать
душу; заячья душа; небо коптить; на любимый мозоль.

2. Антонимы.

Разрушать, прошлое, юный, одеваться, давать, жизнь, черный, холодно.

3. Омонимы.

Крепость, бескровный, заработать, плита, пионер, рубить.

4. Синонимы.

Доброта, каждый, невнимательный, раскрыть.

5. Значение слов.

Ненавидеть, конституция.

6. Заимствования.

Демонстрировать, спонсор.

7. Архаизмы (этимология).

Злато, ведать.

№ 5

1. Фразеологизмы.

Ломать голову; ломиться в открытую дверь; больное место; море по колению; мутить воду; какая муха укусила; как небо от земли; комар носа не подточит.

2. Антонимы.

Краткий, честный, солнечно, завтра, гладить (утюгом), ломать, умный, друг.

3. Омонимы.

Прожечь, титан, дописать, дробь, ерш, есть.

4. Синонимы.

Невыносимый, однажды, вечный, ладить.

5. Значение слов.

Качать, польза.

6. Заимствования.

Матч, аквариум.

7. Архаизмы (этимология).

Сей, брань.

№ 6

1. Фразеологизмы.

Дыхнуть негде; абсолютный нуль; уплетать за обе щеки; обвести вокруг пальца; опускать руки; зуб на зуб не попадает; переполнять чашу терпения; у семи нянек дитя без глаза.

2. Антонимы.

Много, любить, ровный, сахар, рождаться, радость, ловкий, ссора.

3. Омонимы.

Ток, ячмень, выдержка. дисциплина, думка, сохнуть.

4. Синонимы.

Авторитет, бездарный, качать, весенний.

5. Значение слов.

Журнал, знать.

6. Заимствования.

Конспект, антиквариат.

7. Архаизмы (этимология).

Сущий, длань.

№ 7

1. Фразеологизмы.

Ума не приложу; брать пример; пускать козла в огород; рукой подать; подложить свинью; до седьмого пота; прибрать к рукам; рукам воли не давай.

2. Антонимы.

Глупо, весна, тяжелый, вставать, старший, мудрец, больной, мечта.

3. Омонимы.

Точить, худой, часовой, чинить, шашка, ручка.

4. Синонимы.

Несправедливый, распоряжаться, бежать, лампа.

5. Значение слов.

Ненастье, сорочка.

6. Заимствования.

Конкурс, аристократия.

7. Архаизмы (этимология).

Держава, оный.

№ 8

1. Фразеологизмы.

Руки не доходят; предлагать руку и сердце; важная птица; распускать язык; держать себя в руках; спустить краски; не ударить лицом в грязь; больное место.

2. Антонимы.

Жаркий, приезжать, правда, враждебно, говорить, впереди, приносить, душевный.

3. Омонимы.

Жать, завестись, заговорить, катать, класть, желать.

4. Синонимы.

Несчастный, одинаковый, привычка, отворить.

5. Значение слов.

Реклама, письмо.

6. Заимствования.

Оптимизм, клуб.

7. Архаизмы (этимология).

Град, вещать.

№ 9

1. Фразеологизмы.

На злобу дня; мастер на все руки; очертя голову; козел отпущения; втирать очки; падать духом; вилами по воде писано; положить зубы на полку.

2. Антонимы.

Чинить, разрушать, бестолковый, друг, бросить, умелый, победа, ласка.

3. Омонимы.

Завозить, завязка, искупать, класс, наколоть, сеять.

4. Синонимы.

Огорчить, думать, свобода, свет.

5. Значение слов.

Ладонь, заявление.

6. Заимствования.

Профилактика, дипломат.

7. Архаизмы (этимология).

Арба, брег.

№ 10

1. Фразеологизмы.

Ни к селу ни к городу; лежит за семью печатями; бежать сломя голову; все до лампочки; заехать в медвежий угол; братья за ум; верста коломенская; кремень, а не человек.

2. Антонимы.

Отклеить, брать, мягкий, белый, легкий, дорогой, громко, ходить.

3. Омонимы.

Ударник, разведчик, счетчик, свинка, выдержка, грозить.

4. Синонимы.

Работать, метель, ремонт, следить.

5. Значение слов.

Правда, проверка.

6. Заимствования.

Экскурсия, приоритет.

7. Архаизмы (этимология).

Чело, баталия.

№ 11

1. Фразеологизмы.

Бежать изо всех сил; один как перст; зарубить на носу; много воды утекло; выучить назубок; раскинуть умом; тютелька в тютельку; пьян в стельку.

2. Антонимы.

Здоровье, сила, слабый, трудолюбие, воздвигать, открыть, встречать, покой.

3. Омонимы.

Мех, пол, клуб, стопа, ток, светить.

4. Синонимы.

Враг, большой. грустный, вечность.

5. Значение слов.

Отважный, телеграмма.

6. Заимствования.

Алфавит, пилигрим.

7. Архаизмы (этимология).

Страж, древо.

№ 12

1. Фразеологизмы.

Вступить в силу; взять на поруки; принять меры; оказать помощь; делать большие глаза; след простыл; принять за чистую монету; браться за ум.

2. Антонимы.

Вежливый, грязный, грустить, плыть, верх, приехать, прилетать, грех.

3. Омонимы.

Растворить, топить, наступать, горн, ключ, создать.

4. Синонимы.

Труд, путь, зарядка, оборонять.

5. Значение слов.

Дождь, стирать.

6. Заимствования.

Эксперимент, акваланг.

7. Архаизмы (этимология).

Пиит, уста.

№ 13

1. Фразеологизмы.

Войти во вкус; морской волк; до седых волос; давать волю рукам; пришелся не ко двору; отводить глаза; подкладывать свинью; чужими руками грязь загребать.

2. Антонимы.

Беспокойство, вбегать, нищета; повышаться, позволять, охладить, очистка, разочарование.

3. Омонимы.

Образование, наряд, язык, заводиться, простой, часовой.

4. Синонимы.

Доброта, казаться, искренний, радовать.

5. Значение слов.

Локомотив, признавать.

6. Заимствования.

Реляция, баркарола.

7. Архаизмы (этимология).

Вотчина, ветрило.

№ 14

1. Фразеологизмы.

Растет как на дрожжах; взяться за ум; поставить на ноги; ни в зуб ногой; одержать победу; выучить назубок; не видно ни зги; раскинуть умом.

2. Антонимы.

Честный, соль, мирный, ломать, чернить, шумный, чистый, любить.

3. Омонимы.

Кран, парк, разряд, ударный, тушить, гонка.

4. Синонимы.

Дом, родина, шофер, грозить.

5. Значение слов.

Пятилетка, книга.

6. Заимствования.

Диспут, телевидение.

7. Архаизмы (этимология).

Ведать, брег.

№ 15

1. Фразеологизмы.

В ежовых рукавицах; насыпать соли на хвост; ударить по карману; швырять на ветер; в подметки не годится; делать кислую мину; лезть в бутылку; находить общий язык.

2. Антонимы.

Мажорный, весенний, притворный, появляться, удачливый, неопределенность, безобразие, вблизи.

3. Омонимы.

Следствие, палочка, веять, сливка, бабка, гнать.

4. Синонимы.

Кормить, любить, обманывать, рискованный.

5. Значение слов.

Наездник, издательский.

6. Заимствования.

Резонанс, барельеф.

7. Архаизмы (этимология).

Селезень, ошеломить.

№ 16

1. Фразеологизмы.

Задевать за живое; заговаривать зубы; рукой подать; спустя рукава; купить kota в мешке; найти общий язык; на скорую руку; идти напролом.

2. Антонимы.

Брать, крохотный, мягкий, обман, вопрос, левый, холодный, победить.

3. Омонимы.

Хлеб, заводить, наступать, свинка, стопа, гасить.

4. Синонимы.

Оценка, искриться, рассказывать, лист.

5. Значение слов.

Работать, мягкий.

6. Заимствования.

Форсировать, претендент.

7. Архаизмы (этимология).

Сей, перст.

№ 17

1. Фразеологизмы.

Заваривать кашу; драть семь шкур; брать на карандаш; наострить уши; перебивать косточки; после дождика в четверг; снять стружку; козел отпущения.

2. Антонимы.

Грусть, трусость, будущее, конец, мало, низко, брать, доброта.

3. Омонимы.

Корни, терять, лайка, болтать, гладить, лед.

4. Синонимы.

Холодный, дом, мерзнуть, поле.

5. Значение слов.

Миролюбивый, дождь.

6. Заимствования.

Конференция, экзамен.

7. Архаизмы (этимология).

Хладно, красный.

№ 18

1. Фразеологизмы.

Ума не приложу; брать пример; пускать козла в огород; рукой подать; подложить свинью; до седьмого пота; прибрать к рукам; рукам воли не давай.

2. Антонимы.

Глупо, весна, тяжелый, вставать, старший, мудрец, больной, мечта.

3. Омонимы.

Точить, худой, часовой, чинить, шашка, ручка.

4. Синонимы.

Несправедливый, распоряжаться, бежать, лампа.

5. Значение слов.

Ненастье, сорочка.

6. Заимствования.

Конкурс, аристократия.

7. Архаизмы (этимология).

Держава, оный.

№ 19

1. Фразеологизмы.

Сорвать зло; как пожарная каланча; слон на ухо наступил; как гора с плеч свалилась; ходить на задних лапках; обдирать как липку; душа нараспашку; делать с умом.

2. Антонимы.

Враждовать, лучше, долго, лживый, большой, голодный, радовать, вечность.

3. Омонимы.

Выдержка, приложить, складка, завод, править, радовать.

4. Синонимы.

Разбросать, чистый, глядеть, письмо.

5. Значение слов.

Событие, любить.

6. Заимствования.

Локальный, президиум.

7. Архаизмы (этимология).

Ночь, здравие.

№ 20

1. Фразеологизмы.

Делать из мухи слона; крепкий орешек; море по колено; как за каменной стеной; оставить с носом; лезть на рожон, золотые руки; все золото мира.

2. Антонимы.

Смелый, начало, много, ссора, прошлое, вражеский, жить, медленно.

3. Омонимы.

Тушить, коренной, класс, болтать, мир, ходить.

4. Синонимы.

Хилый, бросать, строить, устать.

5. Значение слов.

Огромный, мужество.

6. Заимствования.

Рельефный, президиум.

7. Архаизмы (этимология).

Гривенник, ланиты.

№ 21

1. Фразеологизмы.

Ума не приложу; брать пример, пускать козла в огород; рукой подать; подложить свинью, до седьмого пота, прибрать к рукам; рукам воли не давай.

2. Антонимы.

Глупо, весна, тяжёлый, вставать, старший, мудрец, большой, мечта.

3. Омонимы.

Точить, худой, часовой, чинить, шашка, ручка.

4. Синонимы.

Несправедливый, распоряжаться, бежать, лампа.

5. Значение слов.

Ненастье, сорочка.

6. Заимствования.

Конкурс, аристократия.

7. Архаизмы (этимология).

Держава, оный.

№ 22

1. Фразеологизмы.

Куры не клюют; одним махом; во весь дух; нога за ногу; еле-еле душа в теле; язык хорошо подвешен; набраться терпения; наврать с три короба.

2. Антонимы.

Приятный, голодный, старость, радовать, верх, горький, жить, быстро.

3. Омонимы.

Наступить, топка, леса, подбить, пол, бежать.

4. Синонимы.

Резкий, неустрашимый, уйма, болеть.

5. Значение слов.

Пятилетка, дождь.

6. Заимствования.

Ритуал, космос.

7. Архаизмы (этимология).

Злато, вещать.

№ 23

1. Фразеологизмы.

Понизить голос; войти в доверие; сняться с якоря; гладить против шерсти; выбиться из колеи; раз-два и обчелся; не храброго десятка; сердце не камень.

2. Антонимы.

Правдивый, совестливый, много, быстро, неправильно, лучше, велик, бессильный.

3. Омонимы.

Кран, печать, издать, гласный, мех, дать.

4. Синонимы.

Идти, самоуверенный, чистый, прекрасный.

5. Значение слов.

Мужественный, мечта.

6. Заимствования.

Дефект, сейсмический.

7. Архаизмы (этимология).

Древо, сей.

№ 24

1. Фразеологизмы.

Сложить оружие; черный день; потерпеть поражение; душа в душу, непочатый край; за тридевять земель; тьма-тьмушая; золотое сердце.

2. Антонимы.

Труд, летом, прошлое, грустный, помолодеть, ветер, корни, белый.

3. Омонимы.

Валить, свет, ключ, ударник, наступать, звон.

4. Синонимы.

Маленький, предположение, хорошо, низко.

5. Значение слов.

Строить, книга.

6. Заимствования.

Регион, декларация.

7. Архаизмы (этимология).

Держава, арба.

№ 25

1. Фразеологизмы.

Сила несметная, раз-два и обчелся; рожки да ножки; лезть на рожон; оставлять с носом; слон на ухо наступил; как в аптеке; тьма тьмущая.

2. Антонимы.

Радость, слезы, тесный, входить, сытый, стоять, боль.

3. Омонимы.

Предложение, складка, завод, урок, хлеб, маска.

4. Синонимы.

Бросать, строить, скала, рубить.

5. Значение слов.

Бдительный, работа.

6. Заимствования.

Ярмарка, брифинг.

7. Архаизмы (этимология).

Брань, сущий.

№ 26

1. Фразеологизмы.

Угрызения совести; делать из мухи слона; держать в черном теле; золотые руки; сорвать зло; зарывать талант в землю; душа нараспашку, еле-еле душа в теле.

2. Антонимы.

Краткий, высоко, внутри, подходить, весна, радовать, искривлять, мир.

3. Омонимы.

Банка, болтать, острить, выдержка, класс, работа.

4. Синонимы.

Огромный, спектакль, уговаривать, ненависть.

5. Значение слов.

Ловкий, учить.

6. Заимствования.

Почтальон, подиум.

7. Архаизмы (этимология).

Удел, хладный.

№ 27

1. Фразеологизмы.

Больное место; во всю ивановскую; пустить петуха; зелёная улица; подбитый ветром; со всех ног; от горшка два вершка; прошла вечность.

2. Антонимы.

Левый, честный, польза, народный, вежливый, ложь, мягкий, радость.

3. Омонимы.

Повалить, завод, править, складка, свет, волна.

4. Синонимы.

Равнодушный, смотреть, глупость, дерево.

5. Значение слов.

Каменный, преувеличивать.

6. Заимствования.

Амбулатория, революция.

7. Архаизмы (этимология).

Длань, ведать.

**СИСТЕМА ПРОБЛЕМНИХ ЗАВДАНЬ З СИНТАКСИСУ
УКРАЇНСЬКОЇ ТА РОСІЙСЬКОЇ МОВ**

I. За темою “Словосполучення як синтаксична одиниця”:

- 1) визначити естетичні засоби структурно-семантичної одиниці словосполучення у прозових та поетичних текстах;
- 2) віднайти у тексті словосполучення, схарактеризувати їх залежно від лексико-граматичних ознак; пояснити, чому автор

- використовує саме такі моделі словосполучень;
- 3) визначити граматично пов'язані, синтаксично обумовлені та фразеологічні словосполучення; пояснити, чим вони відрізняються; які словосполучення найчастіше використовує автор;
  - 4) виділити у тексті прості та складні словосполучення, визначити структуру моделей таких словосполучень; дібрати з інших текстів словосполучення за визначеними моделями;
  - 5) визначити у тексті сполучення слів, які не є словосполученнями, а також ті, які найчастіше використовує автор; з якою метою вони використовуються; пояснити ознаки граматичної одиниці слова та словосполучення, слова та речення;
  - 6) віднайти у текстах словосполучення, між компонентами яких склалися відношення зі значенням об'єкту, атрибуту, обставини; навести приклади синкретних відношень між компонентами словосполучення; визначити, словосполучення з якими відношеннями найчастіше використовує автор;
  - 7) окремі словосполучення трансформувати у прості речення; довести, чому інколи зробити це неможливо; ввести їх до тексту зв'язного мовлення, використовуючи приклади;
  - 8) навести приклади різних типів підрядного зв'язку у словосполученні; визначити його види та граматичні засоби вираження; виділити типи зв'язку у словосполученнях, які вживаються найчастіше; назвати можливі приклади сполучень слів із сурядним зв'язком;
  - 9) віднайти у текстах випадки синтаксичного зв'язку керування згідно з нормами сучасної української мови та нормами сучасної російської мови; пояснити граматичні ознаки цих форм;
  - 10) скласти словосполучення за моделями сполучень з текстів; пояснити, які словосполучення в авторському тексті зустрічаються

найчастіше; які естетичні засоби характеризують творчий почерк майстра слова.

II. За темою “Речення як синтаксична одиниця”:

- 1) навести приклади простих речень за визначеними моделями їхніх типів за структурою, метою висловлення, модальністю, експресивною забарвленістю; пояснити своєрідність авторської естетичної моделі; аргументувати, чи вдалося авторові реалізувати свої творчі задуми мовними засобами;
- 2) віднайти у текстах письмові висловлювання, що містять стверджувальну або заперечувальну оцінку мовлення з урахуванням реальної та ірреальної модальності; визначити, якими граматичними засобами користується автор найчастіше;
- 3) віднайти у текстах речення – риторичні питання; чи вживає автор такі конструкції взагалі; аргументувати, чи стильова модель тексту передбачає використання означених типів речень;
- 4) навести приклади використання окличних речень; виділити граматичні засоби, які використовує автор; схарактеризувати, який емоційний зміст мають означені речення; яким чином характеризують вони особливості мовлення персонажів твору;
- 5) віднайти у текстах приклади, що ілюструють особливості синтаксичного зв'язку між підметом і присудком; визначити випадки порушення граматичної узгодженості між головними членами; скласти речення за моделями тексту та ввести їх у мовлення;
- 6) встановити, як змінюється зміст речення від вживання різних типів граматичних зв'язок у складеному іменному присудку; які типи присудків найчастіше використовує автор;
- 7) віднайти у тексті найбільш синтаксично типові зразки підметів; схарактеризувати, які граматичні форми підмета використовує автор у своїх творах; які речення (двоскладні чи односкладні)

превалюють у тексті;

- 8) визначити типи односкладних речень, граматичні засоби вираження головних членів у цих реченнях; дібрати синонімічні приклади двоскладних речень;
- 9) віднайти у текстах різні типи неповних речень у залежності від мовленнєвого контексту, діалогу, ситуації; визначити, чи використовує автор такі речення взагалі та з якою метою;
- 10) встановити, які граматичні засоби характеризують авторську манеру використання другорядних членів речення у тексті; визначити семантичну природу другорядних членів речення, їхні типи;
- 11) віднайти приклади використання інфінітиву у функціях різних головних і другорядних членів речення; визначити, як автор моделює ситуації функціонування інфінітиву у мовному полі свого тексту;
- 12) визначити приклади мовленнєвої парцеляції; встановити, чи використовує автор парцельовані конструкції; чи можливо об'єднати парцельовані конструкції в одне речення; з'ясувати, як парцельовані конструкції впливають на загальний стилістичний контекст речення.

III. За темою “Порядок слів та актуальне членування речення”:

- 1) віднайти у текстах речень діалоги, проаналізувати в них тему та рему; пояснити, чому іноді це зробити неможливо;
- 2) визначити у текстах речення з прямим і непрямим порядком слів; пояснити, як впливає порядок слів та логічний наголос на загальний семантичний контекст речення; які зміни відбулися в актуальному членуванні речення;
- 3) пояснити стилістичні особливості порядку слів у прикладах речень поетичних і прозових текстів; які специфічні варіанти порядку слів

використовуються авторами-поетами;

- 4) пояснити, як стилістика порядку слів у реченнях тексту характеризує образи твору, мовлення персонажів, описові конструкції, передає особливості майстерності творчого почерку автора; пояснити пунктуацію;
- 5) визначити конструктивну, комунікативну, стилістичну функції порядку слів у тексті; скласти речення за визначеними моделями.

IV. За темою “Просте ускладнене речення”:

- 1) віднайти у текстах однорідні підмети та пояснити форми присудка; порівняти з прикладами речень інших текстів, виявити найбільш типові випадки використання таких конструкцій авторами;
- 2) за визначеними моделями віднайти у текстах конструкції речень з однорідними членами, які пов'язані за допомогою сполучників; пояснити семантичні відношення у таких реченнях, а також функції прийменників при однорідних членах;
- 3) вказати, які означення превалюють у тексті, - однорідні чи неоднорідні; пояснити, яким чином впливає семантика однорідних означень на пунктуацію речення;
- 4) пояснити у визначених реченнях функції узагальнюючих слів; змодельовати мовленнєві ситуації використання узагальнюючих слів при однорідних членах речення, їхнє семантичне навантаження та мету використання їх автором;
- 5) дібрати тексти, які ілюстрували б різні фактори відокремлення другорядних членів речення; пояснити, чому автор використовує саме такі моделі; які з них є найбільш типовими; як це впливає на загальну мовну канву твору;
- 6) знайти у текстах приклади речень з відокремленими прикладками; пояснити розділові знаки у реченнях з прикладками;
- 7) віднайти речення з відокремленими обставинами, що виражені

- дієприслівниковими зворотами; пояснити їхню семантику; чи завжди можна замінити підрядне обставинне речення у складному простим реченням з дієприслівниковим зворотом;
- 8) визначити речення з вставними словами; аргументувати, які з них можуть виконувати тільки функції вставних слів, а які – функції членів речення; пояснити пунктуацію;
  - 9) з'ясувати, яким чином використання автором вставних та вставлених конструкцій впливає на загальну семантику речення; чи змінюється вона в залежності від місця розташування конструкції в реченні; як вставні та вставлені конструкції впливають на характеристики образів твору;
  - 10) віднайти у текстах речення зі звертаннями, встановити функції звертання; пояснити різницю між звертанням та підметом, звертанням та прикладкою; пояснити також пунктуацію у реченні;
  - 11) визначити, як впливає місце звертання у тексті на загальну семантику речення; скласти речення зі звертанням за визначеними моделями.

V. За темою “Складне речення як синтаксична одиниця”:

- 1) віднайти у тексті складне речення (СР); визначити кількість предикативних одиниць, тип за засобами зв'язку: складносурядне (ССР), складнопідрядне (СПР), безсполучникове (БСР), складні синтаксичні конструкції (ССК) з різними видами зв'язку; визначити, які речення найчастіше використовує автор;
- 2) виділити у тексті структурні типи ССР (відкриті, закриті структури); з'ясувати, які семантичні відтінки виражають сполучники між частинами ССР; визначити, які граматичні засоби використовує автор; пояснити пунктуацію у реченнях;
- 3) схарактеризувати інтонацію ССР, визначити її типи; простежити синоніміку відтінків значень між частинами ССР; скласти схеми ССР;

- 4) зробити повний синтаксичний розбір ССР; проаналізувати, які конструкції СР використовує автор для опису пейзажу, настроїв героїв, характеристики їхнього мовлення;
- 5) визначити, в яких випадках сполучники сурядності та підрядності використовуються авторами у простих реченнях, а в яких – між частинами ССР та СПР; проаналізувати функції сполучних слів у СПР;
- 6) визначити структурні типи СПР (розчленовані, нерозчленовані структури), а також контактну рамку та граматичні засоби зв'язку між частинами СПР; схарактеризувати структури, які переважають у тексті;
- 7) визначити структуру та семантику багаточленних СПР; скласти схеми СПР; описати означені одиниці за схемою; пояснити пунктуацію;
- 8) визначити характер сполучника у СПР; тип підрядних частин і вид підрядного зв'язку між частинами;
- 9) розподілити СР за типами основного зв'язку між частинами (ССР, СПР, БСР), компоненти яких мають підрядні речення; з'ясувати, чи використовує автор такі конструкції та з якою метою;
- 10) віднайти БСР у тексті; визначити, які з них синонімічні ССР, які – СПР, які є власне БСР; проаналізувати семантику частин таких речень та авторську специфіку граматичних засобів її вираження;
- 11) схарактеризувати інтонацію БСР у тексті; визначити, як інтонація у БСР впливає на мовний малюнок тексту взагалі; у яких випадках автор найчастіше використовує конструкції БСР (у мовленні персонажів, описові речення тощо);
- 12) пояснити граматичну залежність пунктуації тексту від особливостей інтонаційних типів БСР; скласти графічні схеми речень;
- 13) визначити, чи використовує автор конструкції періоду;

схарактеризувати типи СР у періоді, семантику та структуру частин СР, граматичні засоби вираження; встановити, як конструкції періоду впливають на мовний малюнок тексту;

- 14) визначити у текстах складне синтаксичне ціле; з'ясувати, чи використовує автор такі конструкції, з якою метою; аргументувати, яке семантичне та структурне навантаження мають такі конструкції;
- 15) встановити мікротему тексту, основну ідею; якими граматичними засобами користується автор для вираження свого ставлення до подій у тексті; з'ясувати, які типи текстів (описи, роздуми, розповіді) використовує автор найчастіше;
- 16) визначити у текстах конструкції з прямою та непрямою мовою; замінити, де це можна зробити, речення з прямою мовою реченнями з непрямою мовою та навпаки; схарактеризувати їх; з'ясувати, як впливають конструкції з прямою мовою на загальну мовну канву тексту; з якою метою автор використовує такі конструкції;
- 17) визначити, які конструкції прямої мови використовує автор для характеристики мовлення персонажів твору; які структурно-семантичні типи речень переважають у діалогах тексту;
- 18) проаналізувати, як конструкції речень з прямою та непрямою мовою взаємодіють та узгоджуються у загальному контексті твору; як характеризують вони мовлення персонажів; як передаються думки автора твору.

VI. За темою “Пунктуація”:

- 1) схарактеризувати у реченнях тексту особливості їхньої синтаксичної будови та залежності розділових знаків від структури речень; визначити, які розділові знаки є авторськими; як автор використовує можливості пунктуації для вираження свого ставлення до подій та образів твору;

- 2) визначити у тексті варіанти використання розділових знаків; довести, яким чином пунктуація тексту впливає на його семантику, структуру; з'ясувати, який зв'язок між інтонацією та пунктуацією речень тексту;
- 3) пояснити функції розділових знаків у реченнях тексту; скласти речення за визначеними моделями; зробити повний пунктуаційний аналіз речень авторського тексту.

РЕКОМЕНДОВАНІ ТЕКСТИ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Українська дитяча література:

1. **Тарас Шевченко.** *Пейзажна лірика:* “Садок вишневий...”, “Дивлюся, аж світає”, “...Тече вода з-під явора”, “Зацвіла в долині”.
Про дитинство: “На панщині пшеницю жала”, “На Великдень, на соломі...”, “Мені тринадцятий минало...”.
2. **Марко Вовчок.** “Кармелюк”, “Дев'ять братів і десята сестриця Галя”, “Невільничка”.
3. **Леонід Глібов.** *Лірика:* “Веснянка”, “Зимова пісенька”, “Квіткове весілля”. *Байки:* “Вовк та ягня”, “Щука”, “Цуцик”. *Загадки:* “Котилася тарілочка”, “Раз уночі я в ліс ходив”. *Акростиhi.*
4. **Іван Франко.** *Казки:* “Коли ще звірі говорили”. *Оповідання:* “Малий Мирон”, “У кузні”, “Трицева шкільна наука”, “Отець-гуморист”.
5. **Михайло Коцюбинський.** “Харитя”, “Ялинка”, “Маленький грішник”. *П'ять казочок:* “Про двох цапків”, “Дві кізочки”, “Івасик та Тарасик”, “Чого вони раділи?”, “Десять робітників”.
6. **Борис Грінченко.** “Екзамен”, “Украла”, “Дзвоник”, “Кавуни”, “Олеся”.
7. **Володимир Винниченко.** “Федько-Халамидник”, “Бабусин подарунок”, “Віють вітри”, “Гей, хто в лісі, обізвися”.
8. **Леся Українка.** *Лірика:* “Місяць ясененький”, “Вишеньки”, “На

- зеленому горбочку”, “Мамо, іде вже зима”. **Казки:** “Біда навчить”, “Лілея”, “Казка про Оха-чудотвора”.
9. **Степан Васильченко.** “Роман”, “Дощ”, “Мужицький ангел”, “Свекор”, “Бусурман”, “Приблуда”, “У бур'янах”.
10. **Андрій Головка.** “Пилипко”, “Червона хустина”, “Товариші”, “Інженери”.
11. **Олександр Олесь.** *Вибрані поезії для дітей:* “Ялинка”, “Качата”.
12. **Олександр Копиленко.** “Порізана парта”, “Волікове щастя”, “Хата хлопчика-мізинчика”, “Як вони поживають”.
13. **Олександр Донченко.** “Золоте яєчко”, “Голубий гвинтик”, “Школа над морем”, “Лісничиха”.
14. **Микола Трублаїні.** “Лахтак”, “Шхуна “Колумб”, “Крила рожевої чайки”, “Волохан”.
15. **Оксана Іваненко.** “Тарасові шляхи”, “Куди літав журавлик”, “Кисличка”.
16. **Наталія Забіла.** “Ясоччина книжка”, “Про дівчинку Маринку”.
17. **Платон Воронько.** “Помагай”, “Залізниця”, “Кіт не знав”, “Липка”.
18. **Михайло Стельмах.** “Гуси-лебеді летять”, “Щедрий вечір”.
Поезії: “Коло млина”, “Бобер”.
19. **Юрій Збанацький.** “Таємниця Соколиного бору”, “Дике козеня”, “Щедрий їжачок”, “Мудрий шпак”, “Курячий бог”.
20. **Богдан Чалий.** “Сто пригод Барвінка і Ромашки”, “Як Барвінок та Ромашка у вирій літали”, “Барвінок у школі”.
21. **Григір Тютюнник.** “Климко”, “Степова казка”, “Ласунка”, “Обнова”.
22. **Віктор Близнець.** “Землянка”, “Старий дзвінок”, “Женя і Синько”, “Страх”.
23. **Всеволод Нестайко.** “Тореадори з Васюківки”, “Пригода в кукурудзі”, “Одиниця з обманом”.

24. **Борис Комар**. “Босонога ватага”, “Уперте теля”, “Проханий”, “Поворотний круг”.

25. **Євген Гуцало**. “Нічний співець”, “У лелечому селі”, “Дениско”.

26. **Віктор Кава**. “Трое і весна”, “Так пахла тиша...”

Зарубіжна (російська) дитяча література:

1. **Олександр Пушкін**. *Казки*: “Казка про царя Салтана”, “Казка про попа та наймита його Балду”, “Казка про золотого півника”, “Казка про рибака та рибку”.

2. **Петро Єршов**. “Горбоконики”.

3. **Олександр Погорельський**. “Чорна курка або Підземні мешканці”.

4. **Лєв Толстой**. “Пожежа”, “Корова”, “Філіпок”, “Кісточка”, “Кавказький бранець”.

5. **Антон Чєхов**. “Утікач”, “Ванька”, “Спати хочеться”, “Каштанка”, “Білолобий”.

6. **Володимир Короленко**. “Діти підземелля”.

7. **Олександр Одоєвський**. “Містечко в табакерці”.

8. **Костянтин Ушинський**. *Оповідання*

9. **Борис Житков**. “Що я бачив”, “Телеграма”, “Про цю книжку”, “Світ без вогню”, “Пароплав”, “Повітряна куля”, “Оповідання про тварин”.

10. **Самуїл Маршак**. “Весела мандрівка від А до Я”.

11. **Максим Горький**. “Горобчик”.

12. **Віталій Біанкі**. “Мишеня Пік”, “Хто чим співає”, “Чий ніс краще?”, “Чий це ноги?”

13. **Дмитро Мамін-Сибіряк**. “Омелько-мисливець”, “Зимівка на Студеній”, “Сіра шийка”.

14. **Олександр Купрін**. “Білий пудель”, “Слон”.

15. **Михайло Пришвін**. “Комора сонця”. *Оповідання*.

16. **Аркадій Гайдар**. “Гарячий камінь”, “Казка про Військову Таємницю”, “Блакитна чашка”.

17. **Юрій Олеша**. “Три товстуни”.
18. **Корній Чуковський**. “Мийдодір”, “Федорине горе”, “Лікар Айболить”, “Муха-цокотуха”, “Тараканище”.
19. **Олександр Волков**. “Чарівник Смарагдового міста”.
20. **Олексій Толстой**. “Золотий ключик або Пригоди Буратіно”.
21. **Поезія для дітей (Корній Чуковський, Самуїл Маршак, Агнія Барто, Сергій Михалков)**.

ТЕМИ РЕФЕРАТІВ:

1. Дописемні пам’ятки Київської Русі.
2. Розвиток слов’янської писемності.
3. Пам’ятки слов’янської писемності.
4. Етимологічний аналіз слів, що означають родинні зв’язки.
5. Походження топонімічних назв Чернігівщини.
6. Походження слов’янських прізвищ.
7. Походження власних чоловічих імен.
8. Походження власних жіночих імен.
9. Лексичні запозичення (порівняльний аспект).
10. Джерела фразеології (порівняльний аспект).
11. Звичаї та обряди східних слов’ян (лінгвостилістичний аспект).
12. Історія становлення морфологічної системи східнослов’янських мов.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України: Прийнята на п’ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К.: Право, 2001. – 47 с.
2. Державна національна програма “Освіта”. Україна ХХІ століття. – К.: Райдуга, 1994. – 62 с.
3. Державний стандарт початкової загальної освіти // Початкова школа. - 2001.- № 1 – С. 28 – 43.
4. Закон України “Про вищу освіту” // Освіта. - 2002. - № 12 – 13. – С. 5 - 12.
5. Закон України “Про мови”. – К.: Україна, 1994. – 15 с.
6. Закон України “Про освіту”. – Х.: КСИЛОН, 2002. – 35 с.

7. Національна Доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті. Освіта України. – 2001. - № 29. – 18 липня. – С. 4-6.
8. Арват Н.Н., Арват Ф.С. Сопоставительное изучение русского и украинского языков в школе. К.: Рад. школа, 1989.
9. Бацій І.С. Краса і сила слова: Бесіда про мову художнього твору. – К.: Рад. школа, 1983. – 96 с.
10. Білецький А.О. Про мову і мовознавство: Навч. посібник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів. – К.: АртЕК, 1997. – 224 с.
11. Брицин М., Жовтобрюх М., Майборода А. Порівняльна граматики української і російської мов. – К.: Вища шк., 1978. – 270 с.
12. Булаховській Л.А. Питання синтаксису простого речення в українській мові // Дослідження з синтаксису української мови. – К.: АН УРСР, 1958. – С. 5-28.
13. Булаховській Л.А. Питання походження української мови. – К.: АН УРСР, 1950.
14. Булаховський Л.А. Исторический комментарий к русскому литературному языку. К.: Рад. школа, 1950.
15. Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов. За ред. О.С. Мельничука – К.: Наукова думка, 1966.
16. Иванов В.В., Потиха З.А. Исторический комментарий к занятиям по русскому языку в средней школе. – М.: Просвещение, 1985.
17. Німчук В.В. Староукраїнська лексикографія в її зв'язках з російською та білоруською. – К.: Наук. думка, 1980.
18. Огієнко І.І. Історія української літературної мови / Упоряд., авт. іст.-біогр. нарисів та приміт. М.С. Тимошик. – К.: Либідь, 1995. – 296 с.
19. Пономарів О.Д. Культура слова: Мовностилістичні поради: Навч. посібник. – К.: Либідь, 2001. – 240 с.
20. Потебня А.А. Слово и миф. – М.: Правда, 1989. – 622 с.
21. Порівняльна граматики української і російської мов: Програма. – К., 1988.
22. Русанівський В.М. Джерела розвитку східнослов'янських літературних мов. – К.: Наук. думка, 1985.
23. Сеніна В.К., Євтушенко Н.М. Про засвоєння тюркізмів українською та російською мовами (до питання порівняльної граматики). – Вісник ЧДПУ. Вип.. 1. Серія: психолого-педагогічні науки: Збірник. – Чернігів: ЧДПУ, 1998. - № 1. С. 56-57.

24. Сопоставительное исследование русского и украинского языков. – К.: Наук. думка, 1975.
25. Сравнительно-исторический синтаксис восточнославянских языков. Типы простого предложения / Под ред. В.И.Борковского. – М., 1986.
26. Сравнительно-исторический синтаксис восточнославянских языков. Члены предложения / Под ред. В.И.Борковского. – М., 1968.
27. Український правопис // АН України, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні; Інститут української мови – 4-те вид., випр. й доп. – К.: Наукова думка, 1993. – 240 с.
28. Филин Ф.П. Образование языка восточных славян. – М.: Л.: Наука, 1962.
29. Филин Ф.П. Происхождение русского, украинского и белорусского языков. – М.: Наука, 1972.
30. Шевченко М. Сприйняття образу в поетичному тексті. Текст як одиниця словесно-художньої комунікації // Укр.. мова та література. – 2001. – 4 січня. – С. 11-12.

СЛОВНИКИ

1. Короткий тлумачний словник української мови (Уклад.: Д.Г. Гринчишин та ін. – К.: Рад. школа, 1978. – 296 с.
2. Орфографічний словник української мови (Уклад.: С.І.Головащук та ін. – К.: Наукова думка, 1975. – 856 с.
3. Орфоепічний словник (Уклад.: М.І.Погрібний. – К.: Рад. школа, 1984. – 629 с.
4. Полюга Л.М. Словник антонімів (За ред. С.Л.Паламарчука. – К.: Рад. школа, 1987. – 173 с.
5. Потиха З.С. Школьный словарь строения слов русского языка: Пособие для учащихся. – М.: Просвещение, 1987. – 319 с.
6. Русско-украинский словарь: В 3 т. / АН УССР. – К.: Наукова думка, 1987.
7. Сікорська З.С. Українсько-російський словотворчий словник. – К.: Рад. школа, 1985. – 188 с.
8. Словарь иностранных слов. – М.: Русский язык, 1987. – 608 с.
9. Словник-довідник з культури української мови // Д.Гринчишин, А.Капелюшний, О.Сербенська, З.Терлак. – Львів, Фенікс, 1996. – 368 с.
10. Удовиченко Г.М. Фразеологічний словник української мови. В 2 т. – К.: Вища школа, 1984. Т. 1. – 304 с.
11. Украинско-русский словарь / АН. – К.: 1976. – 944 с.

12. Украинско-русский и русско-украинский фразеологический словарь. – К.: Рад. школа, 1978. – 447 с.
13. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: Т. 1-4. – М.: 1984.